

middelen in ons land heeft beïnvloed. Wat zou er bijvoorbeeld met onze spoorwegen zijn gebeurd, wanneer de overheid het busvervoer in de crisistijd niet aan banden had gelegd, of het railvervoer in een latere periode niet langdurig had gesubsidieerd? Zouden de meeste spoorwegen dan evenals in de Verenigde Staten het loodje hebben gelegd tegenover de auto? En in hoeverre heeft de evenredige vrachtverdeling — waardoor de binnenvaart door een bureaucratistisch beurssysteem van zijn onmiddellijke klanten werd afgesneden — ertoe geleid, dat deze bedrijfstak binnenslands traag op nieuwe ontwikkelingen inspeelde en daardoor vervoer aan de vrachtwagen verloor?

Het boek van Verheij is geen boek om met rode oortjes te lezen, maar wel een degelijk werkstuk dat een goed overzicht van het vervoerbeleid in de twintigste eeuw geeft.

R. Filarski

H. Derks, *Deutsche Westforschung. Ideologie und Praxis im 20. Jahrhundert* (Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert, IV; Leipzig: Akademische Verlaganstalt, 2001, 304 blz., €27,-, ISBN 3 931982 23 8).

De Nederlandse mediëvist en cultuurhistoricus Hans Derks heeft met deze opvallende studie in Duitsland het afgelopen jaar voor felle discussies gezorgd. De laatste jaren was de belangstelling voor het functioneren van wetenschappers, in het bijzonder historici, tijdens het Derde Rijk in de Bondsrepubliek groeiend. Daarbij stond vooral het leveren van propaganda voor het nationaal-socialistisch streven naar 'Lebensraum' in de vorm van onderwerping van Oost-Europa centraal. Verschillende Duitse historici en geografen hadden met hun studies de verovering van Polen en Rusland voorbereid in die zin, dat zij een rechtvaardiging voor die expansie in de geschiedenis trachtten te vinden. Over deze zogenaamde 'Ostforschung' is de laatste jaren vrij wat gepubliceerd.

Michael Fahlbusch (*Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften von 1931-1945* (Baden-Baden, 1999)) en Peter Schüttler (in: *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945* (Frankfurt a. M., 1997)) beklemtoonden, dat er ook 'Westforscher' waren geweest, die met hun publicaties net zo'n belangrijke rol hadden vervuld bij de verwezenlijking van de Duitse oorlogsdoelen in West-Europa. En ook hier waren naast de uitmoording van joden en zigeuners grootscheepse etnische zuiveringen en volksverhuizingen in Noord-Frankrijk en België voorzien om deze gebieden meer 'germaans' te maken.

Derks heeft deze 'Westforschung' tot onderwerp van een omvangrijke studie gemaakt op een moment, waarop verschillende andere Duitse, Belgische en Nederlandse auteurs zich eveneens met dit onderwerp gingen bezighouden. Zo verscheen reeds een uitgebreid artikel van Karl Ditt over een van de belangrijkste 'Westforscher', Franz Petri, in 1996 in *Westfälische Forschungen* (73-177). Een uitgebreide studie met meer dan veertig deelnemers uit vier landen onder leiding van Helmut Gabel werd toen reeds voorbereid en is kortgeleden verschenen. Maar dat de 'Westforschung' een totaal nieuw onderwerp zou zijn, zoals Derks stelt, is toch feitelijk onjuist. Al lang geleden, in 1956, promoveerde Ivo Schöffers op zijn nog altijd zeer waardevolle studie over het nationaal-socialistisch geschiedbeeld van de geschiedenis der Nederlanden. In 1978 werd deze baanbrekende, historiografische studie opnieuw uitgegeven. Hierin behandelde Schöffers naast verschillende Nederlandse en Belgische historici en amateur-

historici, die probeerden de Nederlanden 'Heim ins Reich' te schrijven, ook hun Duitse voorbeelden Franz Petri, Franz Steinbach, Werner Reese en Edith Ennen. Derks kon dus gebruikmaken van dit werk en hij doet dat ook, maar daarbij toont hij zich bepaald niet ingenomen met hetgeen Schöffner reeds aan pioniersarbeid heeft verricht. Integendeel, hij beschuldigt Schöffner er van de daden van met name Franz Petri bewust onder druk van oudere collega's als Pieter Geyl behoorlijk te hebben afgezwakt. En daarmee komen we meteen bij de zwakke kant van het boek van Derks: het staat stijfvol van beschuldigingen en verdachtmakingen, niet alleen tegen nationaal-socialisten, maar tegen bijna alle historici, die zich maar met de betrekkingen tussen het westen van Duitsland en de Nederlanden hebben beziggehouden.

De 'Westforschung' ontstond volgens Derks als een politieke, ideologische richting onder de Duitse wetenschappers rond 1918 als reactie op de door velen gevoelde diepe teleurstelling en radeloosheid als gevolg van de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog. Vanuit die frustraties werd gepoogd een wetenschappelijk gefundeerde propaganda te ontwikkelen met als voornaamste doel het ongedaan maken van de geleden verliezen in het westen. Verder liggend doel was de verovering van Nederland, België, Luxemburg, het 'germaanse' Noord-Frankrijk en Zwitserland. Hiervoor leverden mediëvisten, germanisten, geografen en volkskundigen (een nieuwe wetenschap!) het nodige materiaal. De nationale grenzen werden van ondergeschikt belang geacht. Het wetenschappelijk onderzoeksterrein omvatte niet de nationale staten, maar de 'ruimte', waarin deze staten op kunstmatige wijze waren ontstaan en geforceerd aan de oorspronkelijk 'germaans' gedachte bevolking opgelegd. Ook hier dook het begrip 'Lebensraum' op. Deze beweging van 'Westforscher' ging uit van het 'Strahlungszentrum' Rijnland/Westfalen, met als wetenschappelijke uitvalsbases de universiteiten in Bonn en Keulen, waar zij door de lokale autoriteiten werd ondersteund en gefinancierd met goedvinden van de Berlijnse regering.

De mediëvist Franz Steinbach (1895-1964) was als leider van de in Bonn gevestigde 'Westdeutsche Forschungsgemeinschaft' de toonaangevende figuur tot in de jaren dertig. In zijn publicaties ging hij er van uit, dat de vroeg-middeleeuwse taalgrens tussen de romaanse en germaanse dialecten door Noord-Frankrijk had gelopen, hetgeen betekende dat de huidige veel meer naar het noorden opgeschoven taalgrens als een 'Rückzugslinie' moest worden beschouwd, maar dat de Walen en Noordfransen qua ras toch als echt-germaans moesten worden gezien, die opnieuw gewonnen moesten worden voor 'das Reich'. Hiermee werd al de latere noordgrens van Vichy-Frankrijk bepaald en een 'groot-germaanse ruimte' voorbereid. Steinbachs belangrijkste medestander werd vanaf 1927 de mediëvist Franz Petri (1903-1993). Steinbach inspireerde hem tot het uitwerken van zijn eigen these in een 'Habilitationsschrift' aan de universiteit van Bonn. Met behulp van dialectonderzoek in combinatie met archeologie, geografie, politieke en economische geschiedenis en kunstgeschiedenis poogde hij het merendeels germaanse karakter van de Walen en Noordfransen te bewijzen in zijn in 1937 verschenen 'Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich.' Dit omvangrijke werk zou voortaan fungeren als de bijbel van de 'Westforscher'. Volgens Petri was het Merovingische rijk een zuiver Germaans rijk geweest, niet alleen in taalkundige, maar ook in racistische zin. In het jaar, waarin zijn hoofdwerk verscheen sloot hij zich aan bij de NSDAP. Het jaar daarvoor was hij al opgetreden als mede-uitgever van het radicaal-nationalistische en pro-Duitse tijdschrift *DeVlag* (Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap), dat na mei 1940 onder leiding van de historicus Jef van der Wiele voor de Vlaamse SS zou kiezen. De hele oorlog door zou Petri met deze groep radicale nazis verbonden blijven. Petri kreeg na de verovering van België de leiding over het Duitse propaganda-apparaat in dat land. Ditt en Schöffner hadden daar reeds melding van gemaakt, Derks beklemtoont terecht de positieve houding van Petri tegenover de

SS. Na de oorlog werd Petri korte tijd gevangengezet, maar al gauw slaagde hij erin zich te rehabiliteren. Van 1948-1950 werd hij medewerker van Steinbach, die nog altijd als hoogleraar in Bonn optrad. In 1961 werd hij diens opvolger als hoogleraar voor middeleeuwse en nieuwe geschiedenis. Hij publiceerde nog verschillende studies, waarin hij zijn oorspronkelijke standpunten niet wezenlijk gewijzigd naar voren bracht. Hetzelfde was het geval met Steinbach en met de meeste 'Westforscher'.

Derks besteedt veel aandacht aan het optreden van Petri tijdens de oorlog. Daarnaast gaat hij uitgebreid in op de contacten van Duitse 'Westforscher' met Nederlandse wetenschappers in de jaren dertig, de bezettingstijd en de jaren daarna. Na de oorlog werden Petri, Steinbach en een aantal andere 'Westforscher' door hun Belgische en Nederlandse collega's met open armen ontvangen en zelfs, zoals in het geval van Petri, met eerbewijzen overladen. Dat bracht Derks er toe te stellen, dat ook na de oorlog de historische wereld in Nederland en België de ideeën van de 'Westforscher' geheel had geaccepteerd. Volgens Derks was er slechts één Nederlands historicus, die openlijk inhoudelijk kritiek op het onderzoek van de Duitsers heeft geleverd zowel tijdens als na de bezetting (Derks, 131 vlg.). En dat was Bernard Slicher van Bath. In 1942 nam hij ontslag als medewerker van de Duitse hoogleraar in de mediëvistiek in Utrecht O. A. Oppermann, omdat hij weigerde een hem opgedragen onderzoek naar de rol van Vlamingen en Nederlanders in Oost-Pruisen in de late Middeleeuwen uit te voeren. In zijn proefschrift *Mensch en land in de Middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland* (Assen, 1944/1945) bekritiseerde hij scherp de stellingen van Steinbach en Petri als 'fantasieën over 'Blut und Boden''. De houding van Jan Romein en Johan Huizinga tegenover het fascisme en de 'Westforscher' wordt door Derks afgedaan als vaag en opportunistisch. Geyl moet het helemaal ontgelden. Ondanks het feit dat Geyl bijna vier jaar in Duitse gevangenschap heeft doorgebracht, beweert Derks 'unvervroren' dat hij tot de collaborateurs gerekend moet worden, omdat hij zich voor en na de oorlog nauw bij Petri zou hebben aangesloten. Met dit soort van beweringen heeft Derks enorm veel schade aan zijn in de kern toch ook wel waardevolle boek gebracht.

Links en rechts krijgen allerlei vakgenoten, ook van de huidige generatie, er van langs. Zij worden op suggestieve en vaak vileine manier er van beschuldigd hun nationaal-socialistische collega's te hebben ondersteund, ook na de bezetting. Natuurlijk heeft Derks een punt, als hij er op wijst, dat Petri en de zijnen na de oorlog weer snel de eerste viool konden spelen. En het is op zijn zachtst gezegd nogal pijnlijk, dat de vooroorlogse contacten zo snel weer konden worden hersteld. Niet alleen Geyl, maar ook W. Jappe Alberts, die een hoogleraarschap voor Oostnederlandse geschiedenis bekleedde, spande zich voor het wetenschappelijk werk van Petri in. In de ogen van Derks was dat allemaal dubieus en wees dat op continuïteit van de vermeende collaboratie. Maar Jappe Alberts maakte met zijn studies over Gelderland en de beide Limburgen nu juist duidelijk, dat er in de Middeleeuwen wel veel contacten tussen deze vorstendommen en de iets oostelijker gelegen graafschappen Gulik, Kleef en Bentheim hadden bestaan, maar dat er in de zeventiende eeuw een steeds steviger vastgelegde grens tussen deze gebieden was ontstaan.

Derks slaat helemaal op hol, als hij ook de samenwerking tussen hedendaagse Duitse en Nederlandse historici, zoals Horst Lademacher en Willem Frijhoff, in een dubieuze hoek plaatst van continue 'Westforschung'. Zeker, Lademacher is ooit bij Petri gepromoveerd, ver na de oorlog, en hij heeft zich veel beziggehouden met de betrekkingen tussen Nederland, België en Duitsland, maar dat maakt hem toch niet tot een soort van 'neo-Westforscher'? En dat Frijhoff als bestuurder van het Meertens-instituut daarmee ook het werk van nazistische volkskundigen als D. J. van der Ven en S. J. van der Molen zou voortzetten is te onzinnig voor woorden. Dat

P. J. Meertens zelf tijdens de oorlog het contact met deze lieden niet heeft geschuwd, kan toch moeilijk zijn latere opvolgers worden aangerekend?

Nog ernstiger vind ik, dat Derks zijn hele chaotisch opgezette boek door de Duitse jodenmoord in Nederland grotendeels probeert te verklaren uit de collaboratie van het Nederlandse ambtenarenapparaat en naar het voorbeeld van Nanda van der Zee uit de zogenaamde vlucht van koningin Wilhelmina.

Een goed voorbeeld van de bewijsmethoden van Derks biedt een scherpe beschuldiging tegen mij persoonlijk. Op bladzijde 151 stelt hij, dat ik in een artikel over Colijn geprobeerd heb diens oorlogsmisdrijven in Nederlands-Indië te verbloemen door een document weg te laten, dat enkele jaren later door mijn collega Herman Langeveld wel openbaar werd gemaakt. Derks neemt voetstoots aan, dat ik de inmiddels beruchte brief van Colijn over het vermoorden van vrouwen en kinderen op Lombok bewust heb weggelaten. Maar dat was niet het geval. Die brief was niet aanwezig in het door mij onderzochte deel van het Colijn-archief. Langeveld was zo gelukkig de brief later wel te ontdekken in een heel ander deel van dat omvangrijke archief. Ook Jan Bank, en passant nog even als katholiek tegenover de calvinist Langeveld geplaatst (bij Derks is sprake van een onvervalst anti-papisme), wordt van het weglaten van de brief beschuldigd, terwijl ook hij deze brief helemaal niet heeft gezien.

Dit kleine voorbeeld is typerend voor de oppervlakkige wijze, waarop Derks heeft gemeend zijn conclusies te funderen. De betekenis van zijn studie heeft de auteur met dit soort van beweringen volkomen ongedaan gemaakt.

Gjalt Zondergeld

E. Captain, *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995* (Dissertatie Utrecht 2002; Kampen: Kok, 2002, 444 blz., ISBN 90 435 0592 7).

De immer intrigerende vragen wat oorlog met mensen doet én wat mensen met oorlog doen ligt aan de basis van de fraai uitgevoerde handelseditie van Esther Captains proefschrift *Achter het kawat was Nederland*. Bijna veertig jaar na het verschijnen van Dora van Veldens proefschrift *De Japanse interneringskampen voor burgers gedurende de Tweede Wereldoorlog*, heeft Captain een caleidoscoop aan emoties in een historische context geplaatst en daarmee een nieuwe toon gezet. Aan de hand van dagboeken van Europeanen tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië (1942-1945) en later gepubliceerde memoires hierover analyseert Captain hoe deze oorlogservaringen op schrift zijn gesteld. Ze beperkt zich daarbij tot de regio's Noord-Celebes/Sulawesi, Sumatra's Oostkust en West-Java. Uit de interneringsperiode analyseerde Captain twaalf dagboeken uit de rijke collectie van het Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie. Van het totale aantal van vierenvijftig memoires die tussen 1946 en 1995 verschenen zijn, heeft ze er tweeënveertig opgenomen in haar onderzoekscorpus.

Captain onderscheidt in het naoorlogse herinneren vier periodes met elk hun specifieke kenmerken. Tussen 1946 en 1949 staan de memoires in het teken van de wederopbouw van Ind(ones)ïë. De periode tussen 1950 en 1968 duidt Captain aan als de periode van het fluisteren, waarin vooral binnen de eigen kring over het oorlogsverleden gesproken werd. Vanaf 1969 tot een decennium later is er een toenemend Indisch zelfbewustzijn. De stroom gepubliceerde herinneringen neemt pas vanaf de jaren tachtig een vlucht. Toon en thema's van de memoires veranderen dan vooral doordat andere auteurs, voormalige kampkinderen en Indo-europeanen, gaan publiceren. Door de invloed van het tijdstip van verschijnen mee te laten